

Լայս ծառին օգտակարութիւնները շատ են . պտուղը կ'ուտուի , հիւթը ըմպելիքի տեղ կը գործածուի , տերեւներէն խսիր կը շինուի , և կեղեկէն ալ չուան . իր ամուր ու դիմացկուն փայտը տուններու շինութեանը կը ծառայէ , և ջինք ալ ասոր կուտն այրելով՝ իրենց ջինու ըսուած թանաքին բաղադրութեանը մէջ կը գործածեն , զոր ամէն աշխարհի նկարիչներն այնչափ կը յարգեն :

ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գործաւոր փիղ :

Մօտերս գաղղիական օրագրի մը մէջ կը կարդանք հետեւեալ հետաքրքրական յօդուածը , զոր կ'ուզենք մեր ընթերցողացն ալ հաղորդել :

Լմենուն յայտնի է որ մարդս միշտ ետեւէ եղած է բնութեան ուժը իր պիտոյիցը համար գործածել , եթէ մեքենական ըլլայ , եթէ բուսական և եթէ կենդանական , որոնցմով շատ մեծամեծ օգուտներ ձեռք ձգած է : Բայց որովհետեւ միշտ առաջ երթալու ջանք պէտք է ընենք , այնչափ աւելի՝ որչափ որ դեռ խիստ շատ ուժեր կան որոնք մեզի կըրնանք օգտակար ընել , անոր համար պէտք է քննենք թէ դեռ որչափ մեքենական , բուսական և կենդանական կարողութիւններ կրնան ըլլալ բնութեան կարգին մէջ : Եւ պէտ և բաւական յառաջ գացած ըլլանք կենդանի ընտանեցընելու մէջ , բայց դեռ շատ մը ուրիշ կենդանիներ ալ կան , որոնք մեծամեծ ձիրքերով զարդարուած են , և մենք չենք կրցած դեռ զանոնք ընտանեցընել :

Փիղը ասոնց կարգէն է , և անտարակոյս քան զամէն չորքոտանի աւելի շահաւէտ կ'ըլլայ մեզի եթէ զինքը ընտանեցընենք : Լաւարհիս առաջին դրերուն մէջ գտնուած հսկայաձև կենդանիներուն մէջէն փիղը միայն մնացած

է որ ինչուան հիմա կը տուէ . իսկ հիմա կամաց կամաց պակսելու վրայ է . բայց միթէ կրնանք թողուլ որ բոլորովին այս կենդանւոյս սերունդը անհետանայ , մինչդեռ կրնանք զինքը ընտանեցընելով մեզի օգտակար ընելու : Փիղը ուրիշ մեծամարմին կենդանեացմէ աւելի այս եղական յատկութիւններս ունի՝ որ քան զամէնն աւելի ուժով է և խելացի , բնութեամբ հեզ և քաղցրաբարոյ , և անոնց ամենէն աւելի ընտանի : Եթէ ջանանք մեզի օգտակար ընելու այս կենդանւոյս զանազան և պիտանի բարեմասնութիւնները , ընտանեցընելով զինքը ձիուն ու եզան պէս , անշուշտ աւտենօք մարդկութեան ամենամեծ հարստութիւններէն մէկը կրնայ ըլլալ :

Լայս բաներէս յորդորուած Պ . Օ . Է . փիւռինոս Վալոյ , առաջարկութիւն մը ըրաւ մօտերս Վաղղիոյ Կենդանեաց պաշտօնի ըսուած ընկերութեան , որ հետեւեալն է :

“ Իւն աշխատութիւնք՝ որ ըստ ինքեան ձիուն տեղ պէտք էր փղին սեպհականէինք . օրինակի համար՝ ծանր բեռներ փոխադրել , թանձր ու վիթխարի մարմիններ տեղերնէն շարժել , ինչպէս ըսենք խոշոր քարեր , երկաթեղէններ , գաճ , ալիւր , և այլն և այլն , որոնց ծանրութիւնը անհամեմատ կերպով ձիուն ուժէն վեր է : Մի միայն յարմար է փիղը այս տեսակ աշխատութեանց , ինչպէս նաև վաթսուն կամ եօթանասուն հոգով բեռնաւորուած ճեպընթացի մեծ կառքեր քաշել , մեծամեծ ծառեր փոխադրել , հողապատնէշներու համար հող կրել , հսկայաձև արձաններ , աւազանի քարեր , խոշոր զանգակներ , շոգեշարժ մեքենաներ ու բեռան կառքեր քաշել , խոշոր տակառներ , որ և իցէ գործիքներ տանիլ , և այլն և այլն : Եւ այս ամէն դժուարին աշխատութիւնները փիղը շատ դիւրութեամբ կրնայ ընել : Եւ ալ շատ աւելի գերազանց միս կ'ունենար , թէ որ այսպիսի անտանելի աշխատութեանց չծառայեցընէինք զինքը , որոնք աւելի փղին կը պատշաճին քան թէ եզան . և

կարծեմ որ բոլոր կենդանեաց դասա-
կարգութեանը մէջէն փիղը աւելի օգ-
տակար կ'ըլլար մեզի իրեն ըրած մեծա-
մեծ աշխատութեանցը և օգտութեան-
ցը համար, որուն արուն քան զամէն
կենդանի աւելի դիմացող է որ և իցէ
աշխատութեանց, և էգն ալ քան զա-
մէնը աւելի առատ կաթ կու տայ: Ամա-
նապէս քաղաքաց և երևելի շինուածոց
կառուցմանը համար շատ օգտակար և
շահաբեր կերպով կրնար գործածուիլ
այս կենդանիս:

„Անուշտ մէկը կրնայ ըսել թէ ա-
հաւասիկ շոգեշարժ մեքենաները կե-
ցեր են, ինչ օգուտ կրնայ ընել փիղը.
բայց աս առարկութեանս պատասխա-
նը յայտնի է. շոգեկառքը կրնայ միայն
գործածուիլ իրեն համար շինուած յա-
տուկ ճամբաներուն վրայ և ան ալ մե-
ծամեծ ծախքերով, որով անկարելի
կ'ըլլայ ամէն հարկաւոր տեղեր շոգե-
կառքի ճամբայ շինել. իսկ փիղը ինչ և
իցէ ճամբէ կրնայ քալել: Աս աս դի-
տելու բան է որ կենդանիք իրենց աղբոյն
ալ մեզի մեծապէս օգտակար կ'ըլլան:

„Այ միայն կառքի լծելու կրնանք
գործածել զփիղը, այլ նաև կրնայ ինք-
իրմէ ծանր ու խոշոր մարմիններ տա-
նիլ. երկու հազար լիպրայի ծանրու-
թիւնը փղին համար բան մը ըսել չէ.
ուրեմն ինչ շահ և ինչ օգուտ չենք կրը-
նար քաղել աս կենդանիէս, ամէն տե-
սակ ծանր աշխատութեանց զինքը գոր-
ծածելով՝ ինչպէս վերն ըսինք: Աս ա-
մենակարեւոր օգտէն դուրս և տուած
կաթին վրայ մեզի կը մնայ իր փղոսկրը,
որ ինչպէս յայտնի է ամէն տեսակ բա-
նի կու գայ, մանաւանդ գեղարուեստից
և աղգի աղգի ձեռագործներ շինելու:
Փղոսկրէն զատ կը մնայ մեզի դարձեալ
կաշին, գիրուցը, ջիղերն, ու պարար-
տութիւնը, որն որ առատութեամբ
երկրագործութեան մէջ մէկ նոր շահու-
մը աղբիւր կ'ըլլար:

„Փիղը քալելու մէջ խիստ արագա-
շարժ է, և օրուան մէջ երեսուն փար-
սախ տեղ կրնայ ընել ամենայն դիւրու-
թեամբ, որ ընդ հակառակն ձին հինգ

կ'ընէ. կապկին պէս խորագէտ է, կար-
գէ դուրս խոհեմութիւն մը ունի, ու
միանգամայն քաջ լողացող է: Իրաւ օրը
գրեթէ հարիւր լիպրա բան կ'ուտէ,
բայց անոր համեմատ ալ կ'աշխատի.
աս ալ դիտելու արժանի է՝ որ քան զա-
մէն կենդանի աւելի դիւրաւ կը կերա-
կրուի, վասն զի անխտիր ամէն տեսակ
բան կ'ուտէ. զոր օրինակ ամէն տեսակ
թարմ ու չոր խոտ, յարդ, հաց, ստեպ-
ղին, գետնախնձոր, ցորենի թեփ, խըն-
ձոր, և այլն: Փիղ մը գրեթէ երկու
կամ իրեք ձիու ծախք կրնայ ունենալ,
բայց ըրած աշխատութիւնն ու օգուտը
իրեք ձիէն շատ աւելի է:

„Այնպիսի առարկէլ մէկը թէ փիղը
դիւրագգաց է բնութեամբ և բարկու-
թեան մէջ ծայրայեղ, որ իրեն սաստիկ
ուժին հետ միանալով մեծապէս փնա-
սակար կրնայ ըլլալ. բայց աս վախը ա-
ւելորդ կը տեսնուի մեզի, վասն զի աս
բուռն կիրքը աւելի կը տեսնուի արու-
ձագերուն քան թէ ամէն փղի վրայ առ-
հասարակ, որոնք տասնըհինգ տարուան
ըլլալէն վերջը՝ տարուան մէջ որոշեալ
ժամանակներ ականջներնուն ետին ե-
ղած ծակերէն տեսակ մը հիւթ կը
վազցընեն և ան միջոցին աւելի կատաղած
կ'ըլլան: Այց շատ հաւանական է որ
եթէ ունենան չափաւորապէս իրենց
բնութեան պիտոյիցը համեմատ ազա-
տութիւն, շարժմունք, աշխատութիւն
ու զբաղմունք, կատաղութիւնին կ'անց-
նի: Այլ մէկը փղին հետ քաղցրու-
թեամբ վարուելու ըլլայ, քան զամէն
կենդանի աւելի դիւրաւ կը սանձուի,
և ուրիշներէն աւելի կամակատար կ'ըլ-
լայ իր տիրոջը:

„Փիղը գրեթէ 150^{էն} մինչև 200
տարի կ'ապրի, և կարծես թէ ընտա-
նիքի մը հաստատուն ստացուածք կրնայ
ըսուիլ որ կալուածներու ու տանց պէս
իրարու ժառանգութիւն թողուի. տա-
րակոյս չկայ որ ասոր պէս հաստատուն
հարստութիւն մը ըսելու համար ուրիշ
կենդանի մը չկայ. վասն զի 120 ու 130
տարի անընդհատ իր տերանցը կրնայ
ծառայել:

Լյս ամէն տեսութիւններուն վրայ պէտք է աւելցնենք նաեւ իր հանձարեղ սրամտութիւնը, որ ունեցած այնչափ կատարելութեանցը մէջ ամենէն գերազանցն է՝ ևս առաւել երբոր ունեցած ուժին հետ միանայ: Փիղը շատ լաւ աշխատող ծառայ մը կրնայ ըլլալ, և ամէն տեսակ ծառայութիւն ինքնիւրեն ու առանձին կրնայ ընել: Ղանապարհորդ մը կը պատմէ թէ փիղ մը տեսեր է Լնգղիական Հնդկաստանի գեղերէն մէկուն մէջ, որ իրեն աշխատասիրութեամբը խեղճ՝ գեղացիի մը ընտանեացը միակ հարստութիւնն և ապրուստն է եղեր, իրեն յանձնուած ամէն աշխատութիւնները ըստ կարգի կատարելով: () Ինչպէս համար, զինքը կը տանէին, կ'ըսէ, աւերակի մը կարկառի քով ու կը հրամայէին որ մաքրէ, և ցրուէ այն դիզացեալ աւերակները. պարզ հրամանը բաւական էր, ու կը սկսէր ինքիրեն մաքրել ու զետեղել ամէն բան, անանկ կարգաւորեալ՝ որ իբրեւ թէ մարդ մը ըլլար աշխատողը: Վարձեալ եթէ իրեն հրամայէին որ տուն մը փլցնէ, մէկէն կը սկսէր գործողութիւնը առաջ տանիլ, ու պատիւ չով փլցնել. երբեմն ալ կունակովը ուժով հարուածներ կու տար տանը որ շուտով փլէի, և իրեն աս աշխատութեանը միջոց զարմանալի խոհեմութիւն ալ կը բանեցընէր. սահմանեալ ժամանակին կ'ուտէր իր կերակուրը, ու յանձնուած գործողութիւնը ամենեւին չէր թողուր մինչև որ բոլորովին չլմնցընէր: Երբոր կէկ կողովի պէս բան մը կապած էր կունակը, որուն մէջը ինքն իր պատիւովը կը տեղաւորէր փոխադրելու նիւթերը, և ուր որ կը հրամայէին կը տանէր առանց առաջնորդի կարօտ ըլլալու. սահմանեալ տեղը տանելէն վերջը մեծ ճարպկութեամբ կը պարպէր ունեցած բեռը, ետեւի կողմանէ ցածնալով, և այնպիսի հանդարտութեամբ ու զգուշութեամբ մը՝ որ եթէ ունեցած բեռը ապակեղէն և կամ դիւրաբեկ նիւթ ալ ըլլար, կու տրուէր ամենեւին վտանգ մը չէր կրը-

նար ըլլալ: Հնդկաստանցին այնպէս կը սիրէր զինքը՝ որ կարծես թէ իր ընտանեացմէ մէկն ըլլար. ուրիշ հարօտութիւն կամ ստացուածք մը չունէր, սակայն ասիկայ բաւական էր իրեն. վասն զի այնչափ կ'աշխատեցնէր և այնպիսի աշխատութիւններ ընել կու տար օրն 'ի բուն, որ խիստ լաւ կերպով բոլոր ընտանեաց պէտքը կրնար հայթայթել:

Իայց այս ամենայն օգտակարութեանց հետ մէկտեղ մեծ գոռարութիւն մը կը մնայ յաղթելու, որ է զինքը ծառայութեան վիճակի վարժեցընել անանկ որ իր ծննդաբերութիւնը չկորսնցընէ: Սակայն անանկ մը կը տեսնուի թէ աս գոռարութեանս յաղթելը անկարելի բան մը չէ. վասն զի հին մատենագիրներէ յիշատակութիւններ ունինք որոնք կը վկայեն թէ նաեւ գերութեան վիճակի մէջ ալ փիղեր եղեր են որ ձագ բերած ըլլան. օրինակի համար՝ Եղուստեմէ և Եղիանոս որոշ կերպով կը պատմեն թէ իրենց ժամանակը Հռոմայ մէջ փիղեր ձագ բերին. և ասա այսպէս կ'ըսէ Եղիանոս իր Կենդանեաց Բնական Պատմութեան մէջ. «Լյս ժամանակն որ Վերմանիկոս, Տեբեր կայսեր եղբորորդին, ըմբշամարտիաց տեսարանները հաստատեց, կային Հռոմայ մէջ փիղեր, որ ձագ բերին. երբ որ այս ձագերը սկսան մեծնալ, կենդանի կը թելու վարժ մարդ մը զիրենք զարմանալի կերպով մը հպատակելու կը վարժեցընէր »:

Երբ նման մէկ ուրիշ դիպուած մ'ալ պատահեցաւ 1793ին Հնդկաստանի մէջ առանձին փորձով մը Պ. Վօրս անունով անգղիացւոյն: Նետ երկամեայ զուգաւորութեան մը արու և էգ փիղերու, էգը ձագ մը բերաւ, որն որ քիչ ժամանակի մէջ աղէկ մեծցաւ: Իայց Պ. Վօրս ծնունդը դիւրացընելու համար ջերմացուցիչ բաներ կը կերցընէր երկուքին ալ, որ մեզի կանոն չկրնար ըլլալ:

«Լյս բանիս բնական հնալքն է, կ'ըսէ Պ. Վօրս, ըստ բաւականին զիրենք ազատ բռնել, օդ առնել տալ,

չափաւորապէս աշխատութիւն տալ իրենց և շարժման մէջ պահել. վասն զի անգործ և փակարանի կեանքը մի միայն պատճառ է այս կենդանւոյս ամիւթեանը՝ ինչպէս նաև զայրացկոտ և բարկացող բնութեանը: Այս առհասարակ ամենայն կենդանեաց վրայ կը տեսնուի և փորձով ալ ստուգուած է թէ շատ շարժող ու անհանդարտ կենդանիները աւելի բեղնաւոր կ'ըլլան. աս պատճառաւ է որ շունը, ճագարը, նապաստակը, խոզը, և ձկանց մէջէն ու մանք, որոնք միշտ շարժման մէջ են, աւելի բեղնաւոր են քան զայն կենդանիները, որոնք հանդարտ ու դանդաղ կեանք մը կ'անցընեն: Պ. Սօլիք Լորկրագործութեան գրքին մէջ կ'ըսէ թէ կենդանիները բեղնաւոր ընելու համար պէտք է միշտ զիրենք շարժման ու աշխատութեան մէջ պահել, ինչպէս նաև էգն ալ երբեմն: Բնտարակոյս այս է պատճառը որ մարդկանց մէջ ալ անոնք որ աւելի մարմնական աշխատութիւններ կ'ընեն՝ աւելի բեղնաւոր են յորդեծնութիւն, քան թէ անոնք որք անաշխատ կեանք մը կ'անցընեն և կամ պարզ մտքերնին կ'աշխատցընեն: Վարձեալ փորձուած է որ տաք երկիրներու բնակիչքը՝ որոնք թոյլ ու մեղկ են բարուք, համեմատութեամբ քիչ որդի կ'ունենան քան հիւսիսային կողմի բնակիչները, որոնք չարքաշ ու գործունեայ կեանք մը կը վարեն: 1

Եւս ամէն բաներս ըսելէն ետքը կ'աւելցընէ դարձեալ Պ. Սօլիք թէ “Պղին իր ուժին համեմատ շարժմունք տալը դիւրին բան է. վասն զի փոխանակ մեհեաններու մէջ դնելով զինքը պաշտելու՝ ինչպէս կ'ընեն Պանքոքի բնակիչները, և կամ փոխանակ նեղ փակարանի մը մէջ դնելու՝ ինչպէս ի Լարիզ և ուրիշ տեղեր կ'ընեն հետաքրքիր ժողովրդեան զբօսանք մը տալու համար, բաւական է զինքը միջակ ընդարձակութեամբ շրջափակեալ տեղ մը դնել ու աշխատցընել եթէ ծանր բեռներ տանելու, եթէ տեղէ տեղ բան փոխադրելու, և ասոնք մի միայն

արժանի տեսարաններ են ժողովրդեան հետաքրքրութեանը, ու իրաւցընէ հիանալի տեսարաններ կրնան սեպուիլ: 1

(1) Կէպէտ և Պ. Սօլիքի այս առաջարկութիւնը անտեղի ու երեւակայական բան մը կրնայ երևնալ անոնց, որոնք որ իրենց տեսածէն ու գիտցածէն դուրս ուրիշ բան չեն ուզեր գիտնալ, բայց մեզի շատ հաւանական ու օգտակար առաջարկութիւն մը կը տեսնուի այս, և կարծենք որ շատ խելքով կ'ընէ մէկը, եթէ փոխանակ անօգուտ ու անշահ ծախուց այս բանիս վրայ աշխատի գովելի եռանդեամբ մը, որով այս կենդանիս օգտակար կարենայ ընել մեզի, զորն որ Բստուածային նախախնամութիւնը մեզի պարգևեր է, և իրեք մասնաւոր ու յատուկ ձիւքերով ալ զարգարեր է, որք են նախ իր եղական ուժը, երկրորդ՝ իր զարմանալի սրամտութիւնը, և երրորդ՝ պատիճը: 1

Ծովու վրայ Միջատներ:

Բըւադարձին տակ ճամբորդութիւն ընող նաւերուն մէջ անբաւ բազմութեամբ խել մը տեսակ մանր միջատներ կը զեղանին, և ձանձրութե հետ մէկտեղ մեծ փնաս ալ կը պատճառեն նաւորդաց: Վարելի եղած ամէն հնարքը ի գործ դնելէն վերջն ալ, սարգով, ցորենի և պանրի ուտիճներով, հարիւրոտանի՝ ըսուած միջատներով, և այլն, նաւը կը լեցուի, և մեծ բազդ մը սեպելու է թէ որ միւսկն ալ չըլլայ: 1

Եւս միջատներուն մէջ ամենէն աւելի անփնասը սարգն է. բայց ոչ մէկալ տեսակները, որոնք նաւորդաց համար Եգիպտոսի պատիժներէն մէկը կրնան ըսուիլ: Պատերազմական նաւը տեսայ, կը պատմէ գաղղիական նաւու հրամանատար մը, որուն մէջի եղած 16,000 հազարակրամի պաքսիմատը ցորենի ուտիճները բոլոր փոշի դարձուցեր էին. ասիկայ 20,000 Ֆրանգի